

Inleiding: het belang van de lijst

Evelien Neven, KU Leuven

Bart Vervaeck, KU Leuven

LIJSTEN EN LEVEN

Lijstjes zijn alomtegenwoordig, zowel in het dagelijkse leven als in de literatuur. In ons dagelijks bestaan nemen ze op een onopvallende manier een dominante positie in: ze duiken op in de gedaante van boodschappenlijstjes, verlanglijstjes en to-do-lijstjes, maar ook in complexere vormen zoals catalogi, inventarissen, woordenboeken en registers. Een eerste mijlpaal in de studie van lijsten was Jack Goody's *The Domestication of the Savage Mind* (1977). Hij laat zien dat de lijstvorm hand in hand gaat met het ontstaan van het schrift. Dat geeft een permanente vorm aan woorden en laat een verregaande ordening toe die zorgt voor een drastische cognitieve vernieuwing. De lijstvorm wordt het uitgelezen hulpmiddel om tot een overzichtelijke, geordende samenleving te komen en staat op die manier in voor de categorisatie van concepten in een steeds complexer wordende wereld (Goody, 1977, p. 74-80; 103-107). Een recente studie in deze ruime culturele en antropologische traditie die gericht is op het schrift, is te vinden in de bundel *Die Liste* (2015), onder redactie van Susanne Deicher en Erik Maroko. Daarin staan de vorm en de functie van lijsten in het oude Egypte centraal.

Historisch gezien heeft de lijst drie grote functies. Ten eerste fungeert de lijst als een epistemologisch middel dat helpt bij de organisatie van kennis en informatie. De lijst vormt immers een hulpmiddel om kennis te comprimeren en in een compacte vorm op te slaan (Mainberger, 2003, p. 42). Op die manier helpt hij de wereld en het leven te begrijpen en te vatten. De lijst illustreert de 'Ordnungswille' van de mens (Visi, 2009, p. 12-13), die zich geconfronteerd ziet met potentieel eindeloze informatie en gegevens. De lijst is de perfecte combinatie van potentiële eindeloosheid (een opsomming kan steeds aangevuld worden) met eindigheid, *closure* en synthese. Een lijst combineert de mogelijkheid van overvloed met het idee van orde. Umberto Eco spreekt in die context over de afwisseling tussen een poëtica van 'alles inbegrepen' en een poëtica van het 'et cetera' (Eco, 2009, p. 7).

Deze epistemologische functie is zo oud als de geschiedenis van de mensheid. In de Oudegyptische periode, bijvoorbeeld, werden de namen van heersers vastgelegd in zogeheten koningslijsten, maar ook de veroverde steden en gebieden werden opgesomd, net zoals de onderdelen van de buit die opgeëist werd na een veldslag. Dat soort lijsten biedt een chronologische oriëntatie en fixeert de volgorde van gebeurtenissen (Echterhölter, 2015, p. 250). Het meest uitgewerkte voorbeeld van een dergelijk lijstgebruik is terug te vinden in de Oudegyptische annalen, die niet alleen de namen van de dynastieke heersers bijhielden en regeringswissels aanduiden, maar ook de belangrijkste verwezenlijkingen noteerden en de stand van de Nijl registreerden (Dreyer, 2015, p. 45-47). Dergelijke lijsten zorgden ervoor dat het collectieve geheugen schriftelijk werd vastgelegd en dat de samenleving in stand werd gehouden (Echterhölter, 2015, p. 250).

Een tweede functie van de lijst is didactisch. Doordat lijsten kennis op een eenvoudige manier ordenen en opslaan, zijn ze heel handig om die kennis over te dragen. Vele lijsten zijn opgesteld volgens een systeem – alfabetisch, thematisch of chronologisch – dat makkelijk verwerkbaar is voor het geheugen. Zo is de lijst de uitgelezen vorm om geschiedkundige feiten te memoriseren of om een nieuwe taal efficiënt aan te leren. In de Oudegyptische context werden lijsten gebruikt in een educatieve context, onder meer om het spijkerschrift aan te leren, maar ook om het onderwijs van wiskunde en wetenschap te vergemakkelijken. De sterke mnemotechnische kwaliteiten en de eenvoudige vorm maken van de lijst een uitgelezen pedagogisch hulpmiddel (Quack, 2015, pp. 51-67; Hoffmann, 2015, p. 102).

Ten derde kan de lijst de wereld niet alleen ordenen, maar ook manipuleren. Dat gebeurt bijvoorbeeld in opsommingen van historische helden of boosdoeners, die de wereld opdelen in goed en kwaad en die meteen een hele ideologie inprenten. De lijst kan gebruikt worden als retorisch instrument, om argumenten te verduidelijken, meningen te illustreren en opinies te uiten. Op die manier fungeert hij als een machtsinstrument, dat in staat is om een reeks bevelen te genereren, om autoriteit en gezag te poneren of om dingen en mensen te legitimeren. In een middeleeuwse context worden lijstjes ingezet om het geloof te verspreiden en om goede, moreel gewenste zeden te promoten. Zo wordt de beschrijving van heiligenlevens opgeluisterd door lange opsommingen van deugden en goede eigenschappen. Die opsommingen maken deel uit van een gezamenlijk ‘repertoire’: de lijstjes worden gerecycleerd en opgevoerd in meerdere levensbeschrijvingen (Goullet, 2009, p. 67). Naamlijsten op grafmonumenten en stambomen drukken dan weer autoriteit uit door maatschappelijke status of een respectabele herkomst te illustreren.

Ook in de hedendaagse context blijft de lijst een centraal hulpmiddel voor de organisatie van de wereld, de ordening en overdracht van kennis, en het creëren van autoriteit. Met de opkomst van het World Wide Web is de beheersing van informatie belangrijker geworden dan ooit tevoren. Dat heeft geleid tot allerlei systemen die zich aandienen om de overvloed te overmeesteren: databanken, netwerken en hyperlinks (Vesna, 2007). Die systemen gebruiken complexe en/of gecombineerde lijstvormen voor de toegang, de opslag en de overdracht van informatie. Het was bovendien nooit eerder zo eenvoudig om complexe lijsten op te stellen: de computer werkt automatisch met rijen, kolommen en indexen (Sève, 2010, p. 207). De lijstvorm is zodoende uitgegroeid tot een van de grote constanten in de menselijke geschiedenis (Von Contzen, 2016).

LIJSTEN EN LETTEREN

Noch de poëzie noch het proza zijn denkbaar zonder lijsten. Een gedicht lijkt in zijn vorm al op een lijst en een verhaalwereld is niet denkbaar zonder beschrijvingen. De lijst is een van de meest fundamentele vormen van beschrijving (Hamon, 1993, p. 12-13; Sève, 2010, p. 106-107). De literatuurgeschiedenis is dan ook een lijstengeschiedenis, van Homeros' lijst van schepen over de middeleeuwse epische catalogus (Von Contzen, 2016; Bernau, 2016), de opsommingen van Rabelais (Cappellen, 2013), de moderne roman (Birke, 2016) tot aan de postmoderne lijstverhalen van Sorrentino, Coover en Calvino (Alber, 2016).

Als beschrijvingstechniek is de lijst een cruciaal onderdeel van het roman-genre. Dat genre ontstond min of meer gelijktijdig met het moderne wetenschappelijke wereldbeeld. De roman werd gelegitimeerd als drager en verspreider van (populaire) wetenschappelijke kennis, die fictionele verhalen combineert met reële informatie. Die link tussen vertelling en informatie wordt mogelijk gemaakt door de literaire lijst, die dus niet vloekt met het narratieve universum, maar er aan bijdraagt. Zo toont Monika Fludernik (2016, p. 324) dat de narratieve wereld van Dickens steunt op het gebruik van lijsten en heeft Richardson (2016, p. 328) het over 'the Loki principle' van lijsten, waarmee hij bedoelt dat lijsten vaak verbindingen leggen tussen elementen en dat die verbindingen uitgewerkt worden in het verhaal.

Hoewel de literaire lijst de ideale ontmoetingsplaats blijkt tussen feit en fictie, informatie en verhaal, uitweiding en vertelling, werd hij tot voor kort nauwelijks bestudeerd. De lijst kreeg vooral aandacht vanuit het hierboven ge-

schetste ruimere perspectief: historisch, antropologisch en filosofisch (Sève, 2010; Dreyer, 2015). In de literatuurstudie zorgden Philippe Hamon en Maurice Laugaa voor enkele vroege bijdragen. In *Du descriptif* (1993), een standaardwerk over beschrijvingen in narratieve genres, wees Hamon op de cruciale rol van de lijst in descripties. Hij sloot expliciet aan bij het baanbrekende artikel van Laugaa (1978), die de lijst en het verhaal met elkaar verbond vanuit hun semantische, syntactische en pragmatische dimensies.

Toch krijgt de literaire lijst pas de laatste vijftien jaar veel aandacht. In 2003 onderzocht Sabine Mainberger de opsomming – een nauwe verwante van de lijst – in een vergelijkende studie van werken van gevestigde schrijvers als Jorge Luis Borges, Carlo Emilio Gadda, James Joyce en Georges Perec. In 2004 publiceerde Robert E. Belknap een studie over het gebruik van de lijst in het werk van Emerson, Whitman, Melville en Thoreau. In 2013 verscheen *Liste et effet de liste en littérature*, een indrukwekkende verzameling literatuurwetenschappelijke teksten over de lijst, geredigeerd door Sophie Milcent-Lawson, Michelle Lecolle en Raymond Michel. Vanuit de verhaalttheorie werd de geschiedenis van de literaire lijst bestudeerd vanaf de middeleeuwen tot in het postmodernisme in een speciaal nummer van het tijdschrift *Style* (2016, 50/3).

Zoals uit verschillende bijdragen aan dit lijstnummer zal blijken, is de verhouding tussen lijst en verhaal een steeds terugkerend element in de theorieën én tekstanalyses. Soms ligt de nadruk op de tegenstelling tussen de twee tekstsoorten, die dan als tegenpolen gezien worden; soms wordt de interactie of zelfs de vermenging onderstreept. Een tweede terugkerend discussiepunt is de definitie van de (literaire) lijst. Kun je de lijst abstract en algemeen afbaken door een formulering van distinctieve tekstuele kenmerken, of is de (h)erkenning van een lijst afhankelijk van de context en de lezer? Belknap behoort tot de eerste strekking en probeert de lijst zo algemeen mogelijk te omschrijven als een blok informatie dat een set van afzonderlijke en mogelijk zelfs ongelijksoortige items bij elkaar houdt en dat in verschillende gedaanten kan voorkomen (Belknap, 2004, p. 2-4). Daartegenover staan theoretici als Hamon en Sève die de lijst zien als een lezerscreatie. Hamon spreekt van een ‘effet de liste’ (1993, p. 66), Sève (2010, p. 65) van ‘allures de liste’.

LIJSTEN, VERSLAGEN EN MEDEDELINGEN

In dit nummer kiezen verschillende auteurs voor verschillende benaderingen. Toch hebben we ervoor gezorgd dat alle stukken zichzelf positioneren ten

opzichte van de belangrijkste theoretici die we hierboven kort hebben gesignaleerd. Zo duikt het werk van Belknap en Sève in haast alle bijdragen op, en behoren ook Hamon, Eco, Mainberger, plus de auteurs van het *Style*-nummer tot de regelmatige gasten. Die gemeenschappelijke theoretische achtergrond zorgt voor enkele overlappingsen tussen de onderlinge teksten, maar die leken ons noodzakelijk om ervoor te zorgen dat elke tekst afzonderlijk gelezen kan worden. Bovendien is het waardevol om te vergelijken hoe verschillende auteurs op een andere manier omspringen met dezelfde theorieën.

Zo beperkt Hans Vandevoorde het begrip ‘literaire lijst’ tot ‘stilistisch-compositorisch en semantisch gemarkeerde, (dis)functioneel geachte opsommingen’, terwijl Olivier Couder het juist erg ruim beschouwt als een framework dat afzonderlijke en disparate items bij elkaar houdt en dat meer betekent dan de afzonderlijke delen. De discussie over de definitie van een lijst wordt in dit nummer gevoerd, maar niet beslecht. Herman en Vervaeck pleiten voor een interpretatie van de lijst als een lezerseffect. In wisselwerking met de tekst en de context, bepaalt de lezer of een passage al dan niet als lijst gelezen wordt. Door die verschuiving van een normatieve naar een descriptieve benadering blijft de formele verscheidenheid bewaard, maar verplaatst de focus zich naar de manier waarop onze leesattitude verandert wanneer we iets als een lijst zien.

Niet alleen de definitie is verre van eenduidig. Ook inhoudelijk en functioneel blijkt de lijst een moeilijk vatbare tekstsoort. Dit nummer verbindt de lijst met uiteenlopende contexten en functies zoals economie en affect (Sven Vitse), cognitie en categorisering (Lars Bernaerts), humor, satire en macht (Jaap Grave en Ira Wilhelm, Couder), poëzie (Vandevoorde, Nele Janssens) en pornografie (Karen van Hove). Lijsten zijn inderdaad overal – althans, waar de lezer ze ziet.

Dat wil niet zeggen dat dit nummer een volslagen wildgroei en willekeur voorstaat. Integendeel, ondanks de formele, inhoudelijke en functionele verscheidenheid van lijsten, bevat de verzameling artikelen in deze aflevering een aantal opvallende overeenkomsten. Ten eerste keert de verhouding tussen lijst en verhaal vaak terug. Vormt een lijst werkelijk een ‘eiland in de vertelling’, dat vanwege zijn paradigmatische, verticale aard een breuk vormt met het syntagmatische, horizontale verhaal? Of is hij op talloze manieren verbonden met het vasteland van het narratieve geheel?

Ten tweede stellen heel wat artikelen de vraag naar de verhouding tussen lijsten en poëzie. Op formeel vlak is er een link tussen beide vormen vanwege de typografie waarbij elk lijstitem begint op een nieuwe regel. Bovendien verto-

nen lijsten niet zelden stijlfiguren die gelieerd zijn aan poëzie, zoals anaforen en klankovereenkomsten. Een prototype van het lijstgedicht dat in de hier verzamelde artikelen meermaals wordt aangehaald (Grave en Wilhelm, Van Hove) is dat van het blazoen – waarin, bijvoorbeeld, een vrouwenlichaam opsommend, lichaamsdeel per lichaamsdeel, wordt beschreven. Vanwege de typografische en formele kenmerken wordt poëzie wel eens het enumeratieve genre bij uitstek genoemd (Vandevoorde). Het hoeft dan ook niet te verwonderen dat enumeratieve passages in proza een ‘lyriciserend effect’ hebben, waarbij de narratieve functie naar de achtergrond kan verdwijnen (Janssens).

Ten derde hebben lijsten niet alleen een lyrisch effect, maar zorgen ze vaak ook voor humor (Grave en Wilhelm, Couder, Van Hove, Bernaerts). Door zijn oorspronkelijke functie als techniek van kennisorganisatie (Bernaerts), suggereert de lijst betrouwbaarheid en legitimiteit, maar die schijn van betrouwbaarheid blijkt voor humoristische effecten te zorgen bij kleine incongruenties.

Ten vierde besteden heel wat bijdragen aandacht aan het contextuele gebruik van lijsten. Zo tonen Grave en Wilhelm dat de lijst vaak een machtsinstrument is. Hij ontstond als een politiek en economisch hulpmiddel, dat mee instond voor de organisatie van de maatschappij. De oorsprong en de historische evolutie van de lijst, met inbegrip van de epistemologische, didactische en autoritaire functies, blijkt nog steeds relevant voor de lijststudie vandaag, ook in een literaire context (Vitse). Lijsten in literaire teksten vormen namelijk een ideale plaats om ideologische en culturele ideeën te verspreiden en kunnen op die manier op een autoritaire manier te werk gaan (Evelien Neven).

Ten vijfde maken enkele bijdragen (Herman en Vervaeck, Couder, Van Hove, Janssens) een onderscheid tussen lijsten op micro- en macroniveau. Met de term ‘microlijst’ verwijzen ze naar duidelijk gemarkeerde en expliciet aanwezige lijsten of opsommingen, die al dan niet een narratieve functie uitoefenen op het verhaalniveau. De macrolijsten zijn minder concreet: ze ontstaan doordat de lezer elementen (zoals motieven en alinea’s) die over de tekst verspreid zijn, mentaal samenvoegt tot een logisch en betekenisvol geheel. Hoewel dergelijke macrolijsten niet noodzakelijk aanwijsbaar zijn in de tekst, ordenen ze de verhaalmaterie en structureren ze op die manier de kennis. In die zin omvat de macrolijst een cognitieve operatie die de lezer toestaat om het verhaal te vatten, te begrijpen, of te interpreteren.

Tot slot wijzen heel wat bijdragen op de grensoverschrijdende rol van de lijst. Die overstijgt niet alleen temporele grenzen, maar ook generieke verschillen. Dat blijkt uit de sterk uiteenlopende case study’s die in dit nummer aan bod

komen, vanaf het *Hooglied* en de *Ilias* uit de achtste eeuw voor onze jaartelling tot de hedendaagse literatuur. Ook de verschillende taalgebieden komen aan bod, met niet alleen referenties aan de Nederlandstalige, maar ook aan de Franse, de Engelse en zelfs de oud-Griekse literatuur. Hoewel de lijstvorm vaak verbonden wordt met encyclopedische romans, blijkt hij geen voorkeur te vertonen voor specifieke genres. Lijstjes kun je vinden in poëzie, in psychologische romans of filosofische traktaten, in avonturenverhalen en in klassieke epische verhalen. Zelfs genres die doorgaans als ‘niet-literair’ beschouwd worden, zoals pornografische romans, voeren de lijstvorm op. Dit nummer laat zien hoe divers en grenzeloos de literaire lijst is en hoopt op die manier verder onderzoek uit te lokken.

Literatuurlijst

- Alber, J.** (2016). ‘Absurd Catalogues: The Functions of Lists in Postmodernist Fiction.’ *Style*, 50/3: 342-358.
- Belknap, R.E.** (2004), *The List. The Uses and Pleasures of Cataloguing*. New Haven: Yale UP.
- Berneau, A.** (2016). ‘Enlisting truth.’ *Style*, 50/3: 261-279.
- Birke, D.** (2016). ‘The World is Not Enough: Lists as Encounters with the “Real” in the Eighteenth-Century Novel.’ *Style*, 50/3: 296-308.
- Cappellen, R.** (2013). “‘Infinis exemples pourroie dire”: Le métadiscours médiévale sur la liste.’ In Milcent-Lawson, S., Lecolle, M. & Michel, R. (red.), *Liste et effet de liste en littérature*. Paris: Classiques Garnier, p. 149-161.
- Deicher, S. & Maroko, E.** (2015), *Die Liste: Ordnungen von Dingen und Menschen in Ägypten*. Berlin: Kulturverlag Kadmos.
- Dreyer, G.** (2015), ‘Die Erfassung und Klassifizierung der Welt durch Bild und Schrift in der ägyptischen Frühzeit’. In Deicher, S. & Maroko, E., *Die Liste: Ordnungen von Dingen und Menschen in Ägypten*. Berlin: Kulturverlag Kadmos, p. 29-50.
- Echterhölter, A.** (2015), ‘Die Liste als Praktik’ In Deicher, S. & Maroko, E., *Die Liste: Ordnungen von Dingen und Menschen in Ägypten*. Berlin: Kulturverlag Kadmos, p. 243-261.
- Eco, U.** (2009), *The Infinity of Lists. From Homer to Joyce*. London: MacLehose Press.
- Fludernik, M.** (2016). ‘Descriptive Lists and List Descriptions.’ *Style*, 50/3: 309-326.
- Goody, J.** (1977), *The Domestication of the Savage Mind*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Goulet, M.** (2009), ‘The Catalogues of the Virtues in Hagiographic Texts: between Topics & History.’ In Dolezalová, L. (ed.), *The Charm of a List. From the Sumeri-*

ans to Computerised Data Processing. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, p. 66-79.

Hamon, Ph. (1993). *Du descriptif*. Paris: Hachette.

Hoffmann, F. (2015), 'Aufzählungen, Listen, Kataloge und Tabellen im alten Ägypten – formale und inhaltliche Aspekt.' In: Deicher, S. & Maroko, E., *Die Liste: Ordnungen von Dingen und Menschen in Ägypten*. Berlin: Kulturverlag Kadmos, p. 87-123.

Laugaa, M. (1978). 'Le récit de liste.' *Études françaises*, 14/1-2: 155-181.

Mainberger, S. (2003). *Die Kunst des Aufzählens. Elemente zu einer Poetik des Enumerativen*. Berlin: de Gruyter.

Milcent-Lawson, S., Lecolle, M. & Michel, R. (red.) (2013). *Liste et effet de liste en littérature*. Paris: Classiques Garnier.

Quack, J.F. (2015), 'Ägyptische Listen und ihre Expansion in Unterricht und Repräsentation'. In Deicher, S. & Maroko, E., *Die Liste: Ordnungen von Dingen und Menschen in Ägypten*. Berlin: Kulturverlag Kadmos, p. 51-86.

Richardson, B. (2016). 'Modern Fiction, the Poetics of Lists, and the Boundaries of Narrative.' *Style*, 50/3: 327-341.

Sève, B. (2010), *De Haute En Bas. Philosophie des listes*. Paris: Seuil.

Vesna, V. (2007), 'Seeing the World in a Grain of Sand: The Database Aesthetics of Everything'. In: Vesna, V. (ed.), *Database Aesthetics. Art in the Age of Information Overflow*. Minneapolis: University of Minnesota Press, p. 3-38.

Visi, T. (2009), 'A science of lists? Medieval Jewish philosophers as list-makers'. In: Dolezalová, L., *The Charm of a List. From the Sumerians to Computerised Data Processing*. New Castle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, p. 12-33.

Von Contzen, E. (2016). 'The Limits of Narration: List and Literary History Descriptions.' *Style*, 50/3: 241-260.